

Prijevod
UDK 330.811
Primljeno: 19. travnja 2009.

Načini i sredstva

KSENOFONT

Sažetak

Plan gospodarske obnove i razvoja Atene Ksenofont temelji na uvažavanju osnovnih interesa triju glavnih klasa atenskog pučanstva, tj. građana, stranaca i robova. Dominantan položaj građanskog staleža mogao se održati jedino zastupljenošću građana u državi i državnim monopolom u odnosu prema poduzetnim strancima. Da bi se potakla unutarnja i vanjska trgovina te novčarski poslovi, trebalo je dati garanciju sigurnosti i strancima. On to čini prijedlogom da se poboljša status stranaca, da se uvede posebna zaštita njihovih prava (odbor za zaštitu stranaca) i da se istaknutim strancima osiguraju posebne počasti. Imajući pred sobom problem osiromašenja građana, Ksenofont predlaže da se uvede porez i da se oformi poseban financijski fond iz kojeg bi se isplaćivale dnevne naknade za uzdržavanje. Predlaže da se fond proširi kao dioničko društvo pod upravom države koje bi prikupljalo slobodna sredstva i investiralo u razne oblike kapitalnih objekata koje bi onda država davala u zakup domaćim i stranim poduzetnicima ili bogatim ljudima. Ksenofont predlaže da se iz tog "kapitalnog fonda" financira gradnja kuća i hotela, lučkih i drugih pogodnosti za trgovce i posjetitelje, izgradnja trgovačkih brodova u državnom vlasništvu za iznajmljivanje privatnim brodarima i kupovina robova koji bi se također iznajmljivali privatnim poduzetnicima. Posebna pozornost posvećuje se mogućnostima unapređenja i proširenja rudnika srebra u Laurionu, iz kojih bi država mogla osigurati velike prihode. Za realizaciju svoga plana Ksenofont pretpostavlja održavanje mira, jer se u miru mogu uštedjeti velika sredstva koja bi inače progutao rat, a osim toga smanjuju se rizici i povećava povjerenje. Time bi Atena pridonijela održanju mira u Grčkoj i povećanju svoje sigurnosti. On posebno inzistira na čvrstoj vezi između gospodarskog razvitka i održanja mira, što je i zbiljska osnovica moći države.

Ključne riječi: gospodarstvo, razvoj, sigurnost, moć, Atena

I Što se mene tiče, uvijek sam držao da ustrojstvo države odražava karakter vodećih političara.¹ No neki od vodećih ljudi Atene tvrdili su da prepoznaju pravdu jednako jasno kao i drugi ljudi, "ali", kažu oni, "zbog siromaštva masa mi smo prisilje-

¹ Vidi, na primjer, u kolikoj je mjeri Ksenofont posebnosti spartanskog političkog ustrojstva pripisivao karakteru njezine političke elite, posebno Likurgu. Ksenofont, 1968: Constitution of

ni biti donekle nepravedni u našem postupanju s gradovima". To me je navelo da se pitam mogu li na ikoji način naši građani dobiti hranu isključivo s vlastite zemlje, što bi sigurno bio najpošteniji način. Osjetio sam da bi se oni, kad bi tako bilo, oslobodili svog siromaštva kao i sumnjičavosti s kojom ih gleda grčki svijet.²

Sada kada sam razmislio o svojim zamislama, jedna stvar mi je odmah postala jasna, da je naša zemlja po svojoj prirodi sposobna da ostvari velike prihode.³ Da bih dokazao istinitost te tvrdnje, najprije ću opisati prirodne osobine Atike.

Krajnja blagost godišnjih doba ovdje se pokazuje u stvarnim proizvodima. U svakom slučaju, biljke koje u mnogim zemljama ne bi ni rasle ovdje donose plodove. Ne manje plodno od zemljišta je more oko njezinih obala. Također treba primijetiti da dobre stvari, koje bogovi šalju u svoje vrijeme, ovdje sve dolaze ranije i odlaze kasnije nego drugdje. A prednost zemlje nije samo u stvarima koje cvjetaju i nestaju svake godine; ova zemlja ima druge dobre stvari koje vječno traju. Priroda ju je obdarila obiljem kamena, od kojeg su izgrađeni prelijepi hramovi i predivni oltari, kao i prekrasni kipovi posvećeni bogovima. Oni trebaju mnogim Grcima kao i barbarima. Opet, ima zemljišta koja ne daju nikakva ploda ako se siju, a ipak, ako se tu vadi kamen, hrane mnogo veći broj ljudi nego što bi mogla uzdržavati ako bi se tu sijalo žito. A sjetimo se, tu je i srebro u tlu, dar, bez dvojbe, božanske providnosti: u svakom slučaju, koliko god ima država blizu nje, kopnom i preko mora, ni u jednoj od njih ne proteže se ni najtanja žila srebrne rude.

Čovjek bi s pravom mogao pretpostaviti da grad leži u središtu Grčke, ako ne i cijelog nastanjenog svijeta. Što dalje odavde idemo, to nailazimo na veću vrućinu ili hladnoću; a svaki putnik koji bi htio proći s jednog na drugi kraj Grčke prolazi kroz Atenu kao središte kruga, bez obzira na to ide li vodom ili cestom. Zatim, također, iako nije sasvim okružena morem, svi vjetrovi neba donose prema njoj dobra koja ona treba i odnose ono što ona izvozi, kao da je otok, jer leži između dva mora; a ima također i veliku kopnenu trgovinu jer se nalazi na kopnu. Osim toga na granicama većine država nalaze se barbari koji im prave neprilike: ali susjedne države Atene same su daleko od barbara.⁴

Lacedaemonians u: Xenophon, *Xenophon, VII, Scripta Minora*, Harvard University Press. Vidi također Ksenofont, 1968: Agesilaus, u: isto.

² Time se sugerira da su nepoljoprivredna zanimanja bila manje na cijeni među Grcima, a trgovina, kojom su se više od drugih bavili Atenjani, izazivala je nepovjerljivost drugih.

³ O državnim prihodima Ksenofont ne govori samo u ovom djelu. On je smatrao jednom od bitnih obveza državnika da dobro poznaje izvore i veličinu državnih prihoda kao i strukturu državnih rashoda. Njegova je obveza i da radi na povećanju bogatstva države. Vidi Ksenofont, 1923: Memorabilia, u: Xenophon, *Xenophon, IV, Memorabilia. Oeconomicus. Symposium. Apology*, Harvard University Press.

⁴ I u drugim svojim djelima Ksenofont veliku važnost pridaje geografskim i geopolitičkim faktorima.

II Sve su te prednosti, kao što sam rekao, vjerujem, svojstvene samoj zemlji. No umjesto da se ograničimo na blagodati koje možemo nazvati unutrašnjim, pretpostavimo da na prvome mjestu proučavamo interese stranaca koji ovdje žive.⁵ Jer u njima imamo jedan od najboljih izvora prihoda, po mom mišljenju, u mjeri u kojoj se oni sami uzdržavaju i od plaće, koju dobivaju za mnoge usluge koje čine državama, daju doprinose plaćajući poseban porez. Mislim da bismo morali dovoljno studirati njihove interese da bismo ih oslobodili obveza koje, čini se, nameću određena ograničenja strancima koji ovdje žive, a da pritom ne donose nikakvu korist državi, kao i od obveze da zajedno s građanima služe u pješaštvu. Pored osobnog rizika, nije mala stvar kad ostave svoje privredne aktivnosti i osobne poslove. Država bi sama dobila kad bi građani služili zajedno u vojnim jedinicama i kad se više ne bi miješali u istoj četi s Lidijcima, Frigijcima, Sirijcima i barbarima svih vrsta, od kojih se sastoji velik dio našeg stranog pučanstva. Osim što bismo se oslobodili usluga tih ljudi, bio bi ponos države da se Atenjani privikavaju oslanjati se na same sebe, a ne na pomoć stranaca, kad biju svoje bitke.

Ako bismo, štoviše, dali domaćim strancima pravo da služe u konjici i razne druge povlastice, koje bi bilo primjereno dati im, mislim da bismo time povećali njihovu lojalnost i istodobno pridonijeli snazi i veličini države.⁶

Pored toga, budući da unutar bedema ima mnogo slobodnog prostora za kuće, ako bi država dopustila odabranim moliteljima da podignu kuće na tim prostorima i priznala im pravo na slobodan posjed zemljišta, mislim da bismo našli veću i bolju skupinu osoba koje bi željele živjeti u Ateni.

A ako bismo imenovali odbor Zaštitnika stranaca sličan onom Zaštitnika siročadi, i ako bismo uspostavili neku vrstu priznanja za zaštitnike, čija bi lista useljenih stranaca bila najdulja, to bi također pridonijelo lojalnosti stranaca i vjerojatno bi se svi oni koji su bez prebivališta borili da dobiju pravo da se usele u Atenu i povećali bi naše prihode.⁷

III Sada ću nešto reći o neusporedivim pogodnostima i prednostima našega grada kao trgovačkog središta.

Na prvome mjestu, držim, on ima najbolji i najsigurniji smještaj za brodski promet jer se brodovi mogu ovdje sidriti i sigurno prilaziti svojim vezovima unatoč

⁵ Ideja da se prednosti zemlje gledaju sa stajališta interesa stranaca ustvari je gledanje da ih treba razmatrati sa stajališta vanjske trgovine ili međudržavnih odnosa općenito. Takav radikalni stav može proizlaziti samo iz uvjerenja da je sveopća razmjena s drugim zemljama najbolji način napretka i blagostanja Atene.

⁶ Za razliku od službe u pješaštvu služba u konjici bila je čast i bila je rezervirana samo za atenske građane.

⁷ Imigracijska politika za koju se zalaže Ksenofont ne samo da je liberalna nego je usmjerena na gospodarski rast i socijalnu integraciju.

lošem vremenu. Štoviše, u većini drugih luka trgovci su prisiljeni prevoziti povratni teret, jer lokalni novac nije u opticaju u drugim zemljama; ali u Ateni oni imaju mogućnost da razmijene svoje terete i da izvoze mnoge vrste dobara koja se traže, ili, ako ne žele prevoziti povratni teret dobara, dobar je posao ako izvoze srebro, jer gdje god ga prodali, sigurni su da će ostvariti profit na uloženi kapital.⁸

Ako se ponude dobre nagrade tržišnim sucima za pravedno i brzo rješavanje sporova, tako da se ne odgađa odlazak brodova, učinak bi toga bio da bi mnogo veći broj trgovaca trgovao s nama, i s mnogo većim zadovoljstvom.⁹ Također bi bio izvrstan prijedlog da se u prvim redovima kazališta rezerviraju sjedišta za trgovce i brodovlasnike i da im se povremeno ponudi gostoprimstvo kada im visoka kakvoća njihovih brodova i robe daju pravo da se smatraju dobročiniteljima države. S izgledom na te časti pred sobom oni bi na nas gledali kao na prijatelje i žurili bi se da nas posjete kako bi dobili počasti i profite.

Porast broja rezidenata i posjetitelja bi, naravno, doveo do povećanja našeg uvoza i izvoza, prodaje, renti i carina.

Takvo povećanje naših prihoda pak ne mora nas ništa koštati osim pogodnog zakonodavstva i mjera kontrole. Druge metode povećanja prihoda koje imam na umu nedvojbeno će zahtijevati kapital. Ipak, spreman sam nadati se da će građani rado pridonijeti za takve objekte kad se sjetim velikih iznosa koje je dala država kada je Lizistrat¹⁰ bio zapovjednik, a vojska bila poslana u pomoć Arkadijcima i ponovno u vrijeme Hegezileja.¹¹ Također sam svjestan da su često potrebni veliki izdaci da se u inozemstvo pošalju ratni brodovi, iako nitko ne može reći hoće li potхват proći dobro ili loše, i sigurno je samo to da upisnici udjela nikada neće vidjeti svoga novca niti će koristiti ijedan dio onog što daju. No nijedna investicija ne može im dati tako lijep prinos kao novac predumljen u obliku kapitalnog fonda. Jer svatko tko upiše deset mina, izvlačeći tri obola dnevno, dobiva gotovo dvadeset posto, jednako koliko bi dobio od hipotekarnog zajma na brod; a svatko tko upiše pet mina dobiva više od trećine svog kapitala u obliku kamate.¹² No većina Atenjana dobit

⁸ Ksenofont ne otkriva zašto se lokalni novac ne prima u drugim zemljama, da li zbog loše kvalitete, težinske neusklađenosti ili nečeg drugog. Atensko srebro međutim služi kao opći novac i s profitom se moglo prodati za bilo koji lokalni novac.

⁹ Tržnica je bila u Pireju, pretežno s uvoznom robom. Funkcije tržišnih sudaca nisu jasne, premda se pretpostavlja da su to bili arbitri za strance, koji su sudili više prema pravednosti i ekspeditivnosti nego prema zakonu. Ovdje naziremo početak posebnog trgovačkog prava.

¹⁰ 366. godine pr. Kr.

¹¹ 361. godine pr. Kr. Hegezilej je zapovijedao u bitki kod Mantineje.

¹² 3 obola dnevno država bi trebala platiti svakom građaninu, što godišnje iznosi 180 drahmi ili gotovo 2 mine, što je gotovo 20% na 10 mina.

će više od sto posto godišnje jer oni koji predujmljuju jednu minu dobit će dohodak od gotovo dvije mine, s garancijom države, što je u svakom pogledu najsigurnija i najtrajnija ljudska institucija.

Ja mislim da ako bi se njihova imena upisala na listu dobročinitelja za sva vremena, mnogi bi stranci također upisali, a prinosi na upis privukli bi i određen broj država. Vjerujem da bi čak i kraljevi, despoti i istočnjački guverneri željeli sudjelovati u toj zaradi.

Kada bi fondovi postali dovoljni, bila bi lijepa zamisao da se brodovlasnicima izgradi više stambenih kuća blizu luka, a trgovcima pogodnih mjesta za trgovanje, kao i hotela za smještaj posjetitelja. Ako bi se kuće i trgovine za trgovce na malo izgradile pak u Pireju i u gradu, one bi bile ures države i istodobno izvor znatnog prihoda.

Štoviše, mislim da bi bila dobra zamisao da se, po ugledu na državno vlasništvo ratnih brodova, vidi bi li bilo moguće da se izgradi flota javnih trgovačkih brodova i da se iznajmljuju uz osiguranje, kao i druga javna imovina. Jer, ako bi se to pokazalo praktičnim, ti bi brodovi stvarali još jedan velik prihod.

IV Što se tiče rudnika srebra,¹³ vjerujem da bi se, ako bi se uveo pravi sistem rada, golem novac mogao iz njih dobiti, pored drugih izvora prihoda. Želim ukazati na mogućnosti tih rudnika onima koji to ne znaju. Jer kad jednom shvatite njihove mogućnosti, bit ćete u boljem položaju da promislite kako bi tim rudnicima trebalo upravljati.

Mi se svi slažemo da su rudnici radili kroz mnoge generacije. U svakom slučaju, nitko se ne usuđuje utvrditi vrijeme početka rudarskih operacija. A ipak, iako je kopanje i odnošenje srebrne rude trajalo tako dugo, pogledajte kako su male gomile jalovine u usporedbi s netaknutim i srebronosnim brežuljcima. I uvijek se moglo vidjeti da se, umjesto da se sužavaju, područja iskopavanja srebra sve više šire.

Dakle sve dok je maksimalan broj radnika zaposlen u njima, nitko nikada nije bio bez posla, ustvari, uvijek je bilo više posla nego što su ga radnici mogli obaviti. Čak i u sadašnje vrijeme nijedan vlasnik robova zaposlenih u rudnicima ne smanjuje njihov broj, naprotiv, svaki gospodar drži toliko robova koliko može. Činjenica je, čini mi se, da ako ima malo kopača i istraživača, količina iskopanog metala je mala, a ako ih ima mnogo, ukupna količina otkrivene rude višestruko se umnožava. Prema tome, od svih djelatnosti koje znam to je jedina u kojoj širenje poslova ne izaziva ljubomoru.

Još više od toga svaki poljoprivrednik može reći koliko je volovskih jarama dovoljno za gospodarstvo i koliko težaka. Staviti na zemlju veći broj nego što je po-

¹³ Rudnici srebra bili su u Laurionu, južno od Atene, na krajnjem jugu Atičkog poluotoka.

trebno očit je gubitak. U rudarskim poduzećima, naprotiv, svatko vam kaže da nema dovoljno radnika. Rudarstvo je, ustvari, vrlo različito od drugih djelatnosti. Porast broja kovača bakra, na primjer, dovodi do pada cijene bakrenih proizvoda i kovači bakra povlače se iz posla. Ista se stvar događa u željezarskom obrtu. Jednako tako, kada žita i vina ima u izobilju, ljetina je jeftina i profit od poljodjelskog rada nestaje, tako da mnogi napuštaju poljodjelstvo i idu u trgovce, dućandžije ili pozajmljivače novca. No porast količine pronađene srebrne rude ili dobivene kovine prati porast broja osoba koje se bave tom djelatnošću.¹⁴ Nije srebro isto što i namještaj što ga čovjek više nikada ne kupuje jednom kada ga u kući ima dovoljno. Nitko nikada nije imao toliko srebra da ne bi želio još više; ako se čovjek nađe s golemom količinom srebra, on jednako uživa u tome da višak zakopa koliko i da ga potroši.

Treba također primijetiti da je potražnja za srebrom uvijek jaka kad su države bogate. Čovjek će potrošiti novac na lijepo oružje, dobre konje i sjajne zgrade i trgovine, a žene idu onamo da kupe skupu odjeću i zlatni nakit. Ako je, s druge strane, država oslabljena zbog slabe žetve ili rata, zemlja se prestaje obrađivati, a potražnja za novcem da se plati hrana i najamnici jednako je jaka.

Ako netko kaže da je zlato jednako korisno kao i srebro, ja mu se neću suprotstavljati, ali znam to da kad je zlato obilno, srebro raste, a vrijednost zlata pada.¹⁵

Suočeni s tim činjenicama, ne trebamo se ustručavati da dovedemo u rudnike koliko god možemo radnika i zaposlimo ih u njima, osjećajući se sigurnim da se ruda nikada neće iscrpiti i da srebro neće nikad izgubiti svoju vrijednost. Mislim, ustvari, da je država to otkrila prije mene; u svakom slučaju, ona rudarstvo otvara strancima pod istim uvjetima koje postavlja vlastitim građanima.

Da budem jasniji u pitanju uzdržavanja, objasnit ću kako rudnici mogu raditi s najvećom koristi za državu. Ne očekujem da ću vas iznenaditi ovim što ću reći kao da sam našao rješenje za neki težak problem. Jer neke stvari koje ću spomenuti može svatko vidjeti u sadašnje vrijeme, a što se tiče prilika u prošlosti, naši očevi su nam pričali da su bile slične. Ono što doista može izazvati čuđenje jest to da država, svjesna da mnogi privatni pojedinci zarađuju na njoj novac, sama ih ne slijedi. Oni među nama koji su razmišljali o stvari odavna su čuli, pretpostavljam, da je Nikia, sin Nikerata, jednom imao tisuću ljudi u rudnicima i da ih je iznajmio

¹⁴ Ksenofont dakle tvrdi da sve djelatnosti podliježu zakonu opadajućih prinosa (prihoda) osim dobivanja srebra, u kojem vrijedi zakon ako ne rastućih, ono barem konstantnih prinosa. To je stoga što veća ponuda srebra ne dovodi do pada njegove vrijednosti, jer potražnja za njim (kao novcem) raste u istom razmjeru.

¹⁵ Prema tom iskazu Ksenofont novcem smatra samo srebro, dok zlato smatra običnom robom čija se cijena iskazuje u srebrenju. Poznato je da je u Grčkoj u Ksenofontovo vrijeme u upotrebi bio i zlatni novac, ali je pitanje je li ga Atena primala kao novac.

Sosiji Tračaninu pod uvjetom da mu ovaj plati jedan obol dnevno po čovjeku čisto i da popuni slobodna mjesta kada je to potrebno. Hiponik je, opet, imao šest stotina robova unajmljenih pod istim uvjetima i dobivao je najamninu od jedne mine čisto po danu. Bilo je i drugih koji su imali odgovarajući broj u odnosu, pretpostavljam, prema svom kapitalu. No zašto se zadržavati na prošlosti? I danas u rudnicima ima mnogo ljudi unajmljenih na taj način. Ako bi moji prijedlozi bili prihvaćeni, jedina bi novost bila da bi država, na isti način kao što su privatni pojedinci osigurali stalan dohodak postajući robovlasnicima, mogla posjedovati javne robove, dok njihov broj ne bi porastao na tri na svakog građanina. Je li moj plan ostvariv, neka svatko po volji sudi, razmatrajući ga u pojedinostima.

Tako uzmimo najprije trošak ljudi. Jasno je da je državna blagajna u boljem položaju da osigura novac nego privatni pojedinci. Štoviše, Vijeće može lako dati obavijest s pozivom svima i svakome da dovedu robove te kupiti one koji su ponuđeni. Jednom kada su kupljeni, zašto bi se netko više ustručavao da ih unajmi od državne blagajne, a ne od privatnih osoba, ako su ponuđeni uvjeti isti? U svakom slučaju, ljudi unajmljuju od države posvećene zemlje i kuće i zakupljuju poreze.

Državna blagajna može osigurati kupljene robove tražeći od nekih unajmljivača da postanu jamci, kao što se čini u slučaju zakupa poreza. Ustvari, zakupnik poreza može lakše varati državu nego unajmljivač robova. Jer kako ćete utvrditi izvoz državnog novca? Novac jednako izgleda bio on privatno vlasništvo ili pripadao državi. No kako će čovjek ukrasti robove kad su oni žigosani državnim znakom i kažnjivo je djelo ako se prodaju ili izvezu.

Kao što vidimo, čini se da je moguće da država nabavlja i drži ljude. No, netko će pitati, ako je radnika mnogo, kako će se naći dovoljan broj ljudi da ih unajme? Ako je itko sumnjičav u tom pogledu, neka se umiri mišlju da će mnogi poslovni ljudi unajmljivati državne robove kao dodatne ruke, jer imaju obilje kapitala i jer među onima koji rade u rudnicima ima mnogo starih. Štoviše, ima mnogo drugih, jednako Atenjana kao i stranaca, koji nemaju ni volje ni snage da rade vlastitim rukama, ali bi bili sretni da zarađuju za život kao upravitelji.

Pretpostavimo međutim da je ukupan broj robova s kojim počinjemo dvanaest stotina. Koristeći prihod koji se dobije od tih robova, broj se može vrlo vjerojatno povećati na šest tisuća, barem u razdoblju od pet do šest godina. Dalje, ako svaki čovjek donese čisti obol dnevno, godišnji prihod od tog broja ljudi je šezdeset talenata. Iz te svote, ako se dvadeset talenata investira u dodatne robove, državi će ostati četrdeset talenata za bilo koju drugu potrebu. I kada se dosegne ukupan broj od deset tisuća ljudi, prihod će biti sto talenata.

Međutim država će dobiti mnogo više od toga, kao što može posvjedočiti svatko tko je dovoljno star da se sjeća kolika je bila cijena ponuđenog radnog roba prije

nemira u Dekeleji.¹⁶ A postoji i drugi dokaz. U povijesti rudnika bezbroj je ljudi radilo u njima; a ipak, stanje u rudnicima danas je potpuno isto kao što je bilo u vrijeme naših predaka, i njihovo sjećanje to potvrđuje. Sadašnji uvjeti vode do zaključka da broj zaposlenih robova nikad ne može biti veći nego što poslovi zahtijevaju. Jer rudari ne nailaze na granicu kopanja jama ili galerija. A, zapamtite, danas je jednako moguće otvoriti nove žile kao što je bilo nekad. Niti itko može sigurno reći je li ruda obilnija u području u kojem se već vadi ili u još neistraženim prostorima.

Zašto se onda, netko će pitati, otvara manje novih rudnika nego ranije? Naprosto zato što su oni koji se zanimaju za rudarstvo siromašniji. Ti se poslovi tek odnedavno obnavljaju i čovjek koji otvara novi rudnik izlaže se ozbiljnom riziku. Ako naiđe na dobar materijal, lako stječe bogatstvo, ali ako promaši, gubi novac koji je uložio. Zbog toga su ljudi danas vrlo oprezni pri izlaganju takvom riziku.

Međutim ja mislim da mogu otkloniti i tu teškoću i predložiti plan koji bi otvaranje novih rudnika učinio potpuno sigurnim pothvatom. Atenjani su, zna se, podijeljeni u deset plemena. Pretpostavimo sada da država ponudi svakom plemenu jednak broj robova i da, kad se radi o novim rudnicima, plemena zajedno dijele sreću. Rezultat bi bio da ako bi jedno pleme našlo srebro, dobit od otkrića pripadala bi svima; a ako bi dva, tri ili četiri plemena pronašla srebro, profiti od tih radova očito bi bili viši.

Ništa što se događalo u prošlosti ne upućuje na to da baš nitko ne bi pronašao rudu. Naravno, privatni pojedinci također se mogu udružiti po tom načelu i zajednički iskušati sreću da bi se smanjio rizik. Još je manje razloga za bojazan da bi se javno poduzeće, stvoreno po tom planu, sukobilo s interesima privatnih osoba ili da bi ga one onemogućile. Ne, upravo kao što svako novo pristupanje konfederaciji povećava snagu svih njezinih članica, tako će i blago koje će otkriti i iskopati biti veće što je veći broj ljudi koji rade u rudnicima.

Sada sam objasnio kakve bi propise, po mojem mišljenju, trebalo uvesti u državu da bi se svaki Atenjanin mogao primjereno uzdržavati o javnom trošku. Neki mogu misliti da se, u skladu s njihovim proračunima, nikad neće upisati dovoljno novca kako bi se prikupio golem iznos potrebnog kapitala da bi se financirale sve ove zamisli. No čak ni tada ne trebaju očajavati. Jer nije bitno da se plan provede u svim pojedinostima da bi se iz njega mogla izvući neka korist. Ne, koliki god bio broj sagrađenih kuća ili izgrađenih brodova, ili kupljenih robova, oni će se odmah pokazati kao rentabilan posao. Ustvari, u nekom pogledu bilo bi čak korisnije da se to radi po-

¹⁶ Dekelea, grad u Atici, na istočnim padinama Parnasa, dominira Atenskim poljem. Za vrijeme Peloponeskih ratova 413. godine pr. Kr. okupirali su ga Spartanci i odatle uznemiravali Atenjane, a posebno su ugrožavali njihov pristup Laurionu. To je dovelo i do masovnog bijega robova iz rudnika.

stupno nego sve odjednom. Jer ako bi svatko počeo graditi, platili bismo više za loš rad nego ako bismo posao realizirali postupno, a ako bismo pokušali naći jako velik broj robova, bili bismo prisiljeni da kupujemo slabije ljude po višoj cijeni.¹⁷

Napredujući koliko nam sredstva dopuštaju, možemo ponoviti sve što je dobro zamišljeno i izbjeći ponavljanje pogrešaka. Pored toga, ako bi se cijeli plan započeo odjednom, morali bismo naći i sav novac, a ako bi se neki dijelovi ostvarili, a drugi se odgodili za kasnije, ostvareni dohodak pomogao bi da se osigura onaj iznos koji još nedostaje.

Možda je najveća bojazan u svačijoj pameti da radovi mogu postati pretrpani ako država nabavi previše robova. Toga se straha možemo osloboditi ako ne uposlimo iz godine u godinu više ljudi nego što sami radovi zahtijevaju.

Prema tome, držim da je ovaj način, koji je i najlakši, također i najbolji da se učine te stvari. S druge strane, ako mislite da vam tereti koje nam je nametnuo posljednji rat onemogućuju da uopće išta doprinesete – onda ograničite troškove uprave u sljedećoj godini na iznos koji je ostvaren od poreza prije rata i investirajte razliku iznad tog iznosa, koji ćete ostvariti uspostavom mira, obazrivim postupanjem s useljenim strancima i trgovcima, porastom uvoza i izvoza zbog koncentracije većeg pučanstva i povećanjem lučkih i tržnih pristojbi, tako da investicije donesu najveći prihod.

Ili pak, ako se tko boji da bi se ovaj plan mogao pokazati bezvrijednim u slučaju da izbije rat, mora se primijetiti da s ovim sustavom na djelu rat postaje mnogo strašniji za napadače nego za grad. Jer koje se sredstvo bolje upotrebljava za rat nego ljudi? Mi ih moramo imati dovoljno da osiguramo posade mnogih državnih brodova i mnogo ljudi na raspolaganju za vojnu službu da bi pješništvo moglo čvrsto pritisluti neprijatelja, ako bi se s njim obzirno postupalo.

Ja međutim računam da i ako bi izbio rat, rudnike ne treba napuštati. Postoje, zna se, dvije tvrđave u području rudnika, jedna u Anaflistu s južne strane, druga na Torikosu na sjeveru. Udaljenost između njih je oko sedam i pol milja. Sada pretpostavimo da imamo treće uporište između njih na najvišem vrhu Bese. Radovi bi onda bili povezani sa svim utvrdama i pri prvom znaku neprijateljskih kretanja svaki bi čovjek na kratkoj udaljenosti mogao ući u zaklon i biti na sigurnom. U slučaju da neprijatelj upadne silom, on bi sigurno zarobio sve žito, vino i stoku koju bi našao izvan utvrda, ali srebrna ruda, da je zauzme, bila bi mu od jednake koristi kao i gomila kamenja. A kako bi neprijatelj uopće mogao doći do rudnika? Udaljenost između Megare, najbližega grada, i rudnika srebra je, naravno, mnogo veća od šezdeset milja, a Teba, koja je druga po blizini, udaljena je više od sedamdeset i pet milja. Pretpostavimo dakle da neprijatelj nadire prema tim rudnicima iz jedne takve točke.

¹⁷ Zakon ponude i potražnje Ksenofont primjenjuje i na ponudu i potražnju radne snage.

On mora proći kroz Atenu, a ako mu je vojska mala, vjerojatno bi je uništila naša konjica i ophodnje. S druge strane prodirati prema njima s velikom vojskom, ostavljajući vlastitu imovinu nezaštićenom, nikako nije laka stvar, jer dok bi on stigao do rudnika, grad Atena bio bi mnogo bliže njegovim državama nego što bi on sam bio. No čak ako pretpostavimo da bi došao, kako bi ondje ostao bez opskrbe? A poslati dio svojih snaga u potragu za hranom moglo bi značiti uništenje jedinice za opskrbu i neuspjeh da se postignu ciljevi zbog kojih je upućena; ili ako bi se sva vojska stalno brinula za opskrbu, našla bi se sama blokirana umjesto da ona blokira druge.

Međutim najamnika od robova ne bi bila jedini izvor pomoći za zajednicu. S koncentracijom velikog pučanstva u rudarskom području obilan prihod pritjecao bi od mjesne tržnice, kuća u državnom vlasništvu blizu rudnika srebra, od peći i svih drugih izvora. Naime tu bi nastao gusto naseljen grad, ako bi bio organiziran po ovom planu; da, i građevinsko zemljište postalo bi tu jednako vrijedno kao da je u našim predgrađima.

Ako bi se proveli planovi koje sam izložio, slažem se da bismo pored poboljšanja našeg financijskog položaja postali poslušniji narod, discipliniraniji i uspješniji u ratu. Jer razredi koji se podvrgavaju fizičkoj obuci više će se truditi na vježbalištu kada dobiju svoju punu hranarinu nego što se trude pod nadzornicima bakljada, a razredi na službi u posadama tvrđava ili oni koji služe kao štitonoše ili izvidnici pokazat će veću gotovost u obnašanju tih dužnosti ako im uzdržavanje u potpunosti bude osigurano radom koji obavljaju.

V Ako se čini jasnim da država ne može dobiti pun prihod iz svih izvora osim ako nije u miru, nije li vrijedno da se uspostavi odbor zaštitnika mira? Kad bi se takav odbor uspostavio, to bi pridonijelo porastu popularnosti grada i učinilo ga privlačnijim; i posjetitelji sa svih strana bi ga preplavili. Ako bi itko bio sklon misliti da bi trajni mir za naš grad značio gubitak njegove moći, slave i glasa u Grčkoj, oni se također, po mom mišljenju, varaju u svom računu. Ja naime pretpostavljam da se najsretnijima smatraju one države koje uživaju najdulja razdoblja neprekidnog mira i od sviju država Atena po prirodi ima najbolje izgleda da cvate u miru. Jer ako je država u miru, koja vrsta ljudi neće imati potrebu za njom? Brodovlasnici i trgovci bit će na vrhu liste. Zatim će biti oni koji su bogati žitom, vinom, uljem i stokom; ljudi koji imaju znanje i novac da investiraju, obrtnici, profesori i filozofi; pjesnici i ljudi koji koriste njihova djela; oni koje privlači da vide i čuju sve sveto i svjetovno. Osim toga gdje će oni koji žele kupiti ili prodati mnoge stvari brzo postići veći uspjeh u svojim naporima negoli u Ateni?¹⁸

¹⁸ Veza između procvata trgovine i mira općenito je davno uočena, ali Ksenofontovo zagovaranje proizlazi iz njegova osobnog ratničkog iskustva te iz općeg osiromašenja i nesigurnosti kao razornih posljedica međusobnih ratova Grka u njegovo vrijeme.

Nitko, usuđujem se reći, to ne poriče; ali ima nekih koji žele da država povrati svoju premoć, te mogu misliti da se to bolje može postići ratom nego mirom. Prisjetimo se odmah perzijskih ratova. Jesmo li mi, prisiljavajući Grke ili čineći im usluge, postali vođe mornarice i blagajnici fondova Saveza? Dalje, nakon što je državi bio otrgnut imperij, jer smo navodno svoj autoritet nametali s pretjeranom grubošću, nisu li nas otočani čak i tada izabrali u predsjedništvo mornarice po svojoj slobodnoj volji, kada smo se suzdržali od nepravednih postupaka? Uz to, nisu li se Tebanci sami stavili pod vodstvo Atenjana u zamjenu za naše dobre usluge? I još jednom, ne zbog prinude, nego zbog njihova blagog postupka, Spartanci su dopustili Atenjanima da uredi vodstvo po svojoj volji. A sada, zbog zbrke koja vlada u Grčkoj, pruža se, mislim, prilika državi da ponovo pridobije Grke bez nemira, bez pogibelji i bez troškova. Jer u njezinoj je moći da pokuša pomiriti zaraćene države, u njezinoj je moći da uskladi sukobljene stranke u njima samima. I ako se vidi da vi težite učiniti Delfijsko svetište neovisnim, kao što je nekad bilo, ne uplećući se u rat, nego šaljući izaslanstva gore i dolje po Grčkoj, ja se nikako ne bih iznenadio kada biste sve Grke doveli do istog mišljenja i povezali zajedno prisegom, te ih ujedinili u savez protiv svakoga tko bi pokušao prisvojiti svetište u slučaju da ga Fokijci napuste.¹⁹ Ako biste također pokazali da težite miru u svakoj zemlji i na svakom moru, ja doista mislim da bi, pored sigurnosti za vlastitu zemlju, svi ljudi stavili sigurnost Atene na prvo mjesto u svojim molitvama.

Ako, s druge strane, itko pretpostavlja da je financijski rat rentabilniji za državu nego mir, ja stvarno ne znam kako bi se istinitost te tvrdnje mogla bolje provjeriti nego ponovnim razmatranjem onog što je bilo iskustvo naše države u prošlosti. On će lako pronaći da je u stara vremena vrlo velik iznos bio uplaćivan u blagajnu u vrijeme mira i da je sve to bilo potrošeno u vrijeme rata; on će, ako razmisli, zaključiti da je i u naše vrijeme posljedica posljednjeg rata na naše prihode bila da su mnogi od njih presahnuli, a oni koji su pritjecali bili su iscrpljeni mnoštvom izdataka, dok je prestanak rata na moru doveo do porasta prihoda i omogućio građanima da ih troše na namjene po slobodnom izboru.

Ipak, neki me mogu pitati mislim li time reći da čak i ako je u krivu, država mora ostati u miru s prijestupnikom? Ne, sigurno ne; ali ja mislim da će naša osveta neprijateljima uslijediti mnogo brže ako nikog ne budemo izazivali lošim postupcima; jer tada će oni uzalud tražiti saveznika.

¹⁹ Apolonovo svetište i proročište Delfi, na južnim padinama Parnasa u pokrajini Fokidi. Grci su ga smatrali središtem svijeta i bilo je jednako pristupačno svim Grcima. Međutim između 356. i 346. godine pr. Kr. okupirali su ga Fokijci. Spominjanje te okupacije svjedoči da je Ksenofont spis napisao poslije tog događaja u 356. godini pr. Kr.

VI Onda dakle, zasigurno, ako nijedan od ovih prijedloga nije nemoguć, pa čak ni težak, ako ih ostvarimo, na nas bi Grci gledali s više ljubavi, živjeli bismo u većoj sigurnosti i s više slave; ljudi bi živjeli u blagostanju i bogatstvu i nikad više opterećeni troškovima rata; s velikim viškom prihoda u rukama slavili bismo naše svečanosti s još većim sjajem nego sada, obnovili naše hramove i popravili naše bedeme i dokove, vratili svećenicima, savjetnicima, sucima, vitezovima njihove stare povlastice; sigurno, ja kažem, naš je pravi put da odmah pristupimo ostvarenju ovih zamisli da bismo već u našoj generaciji mogli vidjeti naš grad u sigurnosti i obilju.

Štoviše, ako odlučite da primijenimo ovaj plan, ja bih savjetovao da u Dodonu²⁰ i Delfe pošaljete da se pita bogove nosi li takav plan dobro gradu sada kao i u danima što dolaze. I ako oni odgovore potvrdno, onda bih rekao da ih moramo dalje pitati od kojih bogova moramo tražiti zaštitu da bismo mogli uspjeti u našem poslu. Kada ponudimo prihvatljivu žrtvu bogovima koji će biti imenovani u njihovom odgovoru, na nama je da počnemo posao. Jer s nebeskom pomoći u onom što radimo naš će pothvat vjerojatno stalno napredovati prema sve većem blagostanju naše države.

Prijevod s engleskoga i komentari:
Zvonimir Baletić

LITERATURA

Ksenofont, 1914: *Xenophon, V, Cyropaedia*, Harvard University Press, knj. I.

Ksenofont, 1923: Memorabilia, u: Xenophon, *Xenophon, IV, Memorabilia. Oeconomicus*, Harvard University Press.

Symposium. Apology, Harvard University Press.

Ksenofont, 1968: *Xenophon, VII, Scripta Minora*, Uvod, Harvard University Press.

²⁰ Dodona, Zeusovo svetište i proročište u Epiru, uz Delfe jedno od najstarijih i najslavnijih. Spominje se još u *Ilijadi* i *Odiseji*.

Xenophon

WAYS AND MEANS

Summary

Xenophon founds his plan of economic renewal and development of Athens on the recognition of basic interests of the three principal classes of Athenian population, namely citizens, strangers and slaves. The predominant position of the citizens' class could be upheld only by representation of citizens in the state and by state monopoly with regard to enterprising strangers. In order to give a boost to internal and external trade and fiscal transactions, strangers also had to be guaranteed safety. Thus Xenophon advances an improvement of the strangers' status, the enactment of special protection of their rights (board for the protection of strangers), and the awarding of special commendations to prominent strangers. Faced with the problem of the citizens' impoverishment, Xenophon suggests the introduction of tax and the establishment of a special financial fund, which would provide for daily sustenance wages. He also suggests the expansion of the fund into a state-governed joint stock company, which would collect free assets, invest in various forms of capital objects, and the state would lease them to domestic and foreign entrepreneurs and wealthy people. Furthermore, Xenophon proposes that the "capital fund" be used for financing construction of houses and hotels, port- and other facilities for merchants and visitors, building of state-owned merchant ships for rent to private shipowners, and the purchase of slaves, which would also be rented to private entrepreneurs. Special attention is dedicated to the possibilities of improving and expanding the silver-mines in Laurion, which could ensure great income to the state.

According to Xenophon, a prerequisite for the realisation of his plan is preservation of peace, for in peacetime large resources can be saved which would otherwise be swallowed by war, risks are reduced, and trust increased. In this way Athens would contribute to the preservation of peace in Greece and enhance its own security. He particularly insists on a close connection between economic development and peace preservation, which is the true foundation of a state's power.

Keywords: economy, development, security, power, Athens